

HATÁROK NÉLKÜL*

(általában és konkrétan a határmenti együttműködésről)

I.

„ó európa hány határ / minden határban gyilkosok” írta József Attila a húszas évek végén, és mélyen egyetérttem vele, amikor egy emberöltővel később Szombathelyre kerültem véletlenül megtalált főiskolámra. A városból annak idején csak engedéllyel lehetett kimozdulni, sőt: még oda jutni is. Már Veszprémben felszálltak a vonatra a határőrök. Igazoltattak mindenkit, különösen az olyan sihedereket, mint én voltam valaha. Utánuk szűrős szemű civilek vizslattak, és bugyuta kérdéseket tettek fel a személyazonosságra vonatkozóan, meg az úticélt illetően. Éppen mondhattam volna a távoli rokonságból Zsinán, Sopronhorpácson vagy Kőszegen élőket, akik Sanyi és Gabi unokabátyámat menekítették át a határon az ötvenes évekre eső gyerekkorom idején. De nem tettem. El is küldhettem volna őket a sunyiba. Ezt sem tettem. Megfélemlítetten válaszoltam nekik, nemcsak azért, mert azt várták el, hanem azért is, mert élet-halál urainak tűntek. Mélyen megalázó volt faggatódzásuk mellett az is, hogy *megtehetik*, s nem állt jogomban füttyülni rájuk. A három éven át rendszeresen ismétlődő helyzetet emelt fővel megélnem ez a verssor segítette.

S persze segített akkor is, amikor Szombathelyen barangolva bámultuk az oladi dombok feletti éjszakai égen tükröződő ausztriai fényeket; „azt már Rohonc világítja”, mondták a beavatottak. Ilyenkor néha elmotyogtam magamban a Kovács Ferenc tanár úr által belémvert folytatást is: „szabad medvék komája én / szabadságtalan sorvadok”, mert hát ez volt a helyzet: örökre bezártak bennünket a saját világunkba. Helyesebben: az övékbe, mert ami a mienk lehetett volna, abból egyidejűleg *kizártak*. Hiszen hol volt még, hogy aki saját érdekében építette, az saját újabb érdekében meg is bontotta a szögesdrótokat? – fel sem tételeztük, hogy ez valaha bekövetkezik!

Aztán, vagy húsz év múlva, a '80-as évek elején az országot először elhagyva láttam a Hegyeshalomnál épített derékvastagságú sorompót, amelyet egy nekirugaszkodó teherautó elvetélt kitérés kísérlete után még hatalmasabbra építették, még érzékelhetőbbé téve ezzel az örökösre tervezett karantént. S azután persze megállítottak egyéb határokon is. Bizonyára nekik is bizonyítaniuk kellett számunkra, hogy ők is fontos emberek. Az útlevelek ellenőrzésének végétével hivataloskodva kértek még mindenféle általuk szükségesnek látszó listát az utasokról; kaján örömmel *találtam ki* hol négy, hol tíz, hol negyven ember lakáscímét, munkahelyét, apja vagy anyja nevét az odavalósi stukkerekre kérésére. Aztán később megélttem, hogy tőlünk nyugatra megszűntek a határállomások, és már csak a pénzváltás, vagy éppen egy sör okán álltunk

meg mellettük. No meg azért, hogy a velünk utazó romániai polgármestereknek valahonnan bélyegzőt szerezzünk útlevelekbe, de legalább kiküldetési rendelvénnyükre, hiszen enélkül ki hinné el nekik, hogy odakünn jártak? – de erre a funkcióra a *Gasthaus pecsétje* is megfelelt.

Az elmúlt évtizedek során halottak napja tájt én is sokat ácsorogtam a román határátlépést megelőzően, bizonyára azért, hogy *leszoktassanak* az odautazásról. Hogy ez nem az ott szolgálatot teljesítők találmánya volt, az abból látszott, hogy a vámosok, miután rendre megszemléltek a Budapesten vásárolt, Apámnak a székelyföldi *Nagygalambfalva* temetőjében lévő sírjára szánt újabb tüskés cserjéket (amelyek földlabdával, vizes rongyba tekerve várták, hogy a falánk, a kegyelet iránt érzéketlen kecskék elleni reménytelen háborúm újabb védőpajzsaként beültessem azokat), rákérdeztek:

- Élő növényt vagy virágot nem visz, ugye?
- Dehogy viszek, uram! – tagadtam az orra előtt lévő valóságot, mint máskor is.
- Mert ha vinne, ugye lenne növényegészségügyi papírja?
- Ha vinnék, hát persze, hogy lenne, uram – feleltem menetrendszerűen.
- Köszönöm – mondták, és lecsukatták a csomagter fedelét.

Persze volt, hogy máskor, ugyanezen a határon szétzedték Kovács Flóri barátom kocsiját, vagy hogy a velem utazó Maros Józsa a várakoztatás miatti dühében az aszfalt fölött tépte szét bőröndjét, és szennyesét szétrugdalva biztatta a vámost, hogy csak turkáljon közöttük. Összeszedni sem volt hajlandó, azt egy kiskatona tette meg helyette nagy sokára.

A hetvenes évek elején a Vas megyei Óriszentpéter határában Gellért Karcsi még a határőr-parancsnokot is velünk hozta, hogy szabadon, az elvezetés kockázata nélkül kereshessük a patakokba dült fák ott feketére kövesülő törzseit a határvonalban lévő medrek fenekén. Ezekből faragta szobrocskáit. Sokszor találtunk is ilyeneket. Ám mélyről, a víz és a hordalék alól kellett kivájnunk a törzset. Egyszer éppen a parancsnok feszítette-emelte az egyiket, amikor Karcsi megbökött, és maga után húzva odakiáltott; „szevasz, haver, mi akkor megyünk!” Kicsit odébb (lehet, hogy már valóban Jugoszláviában?) egy kanyarulat mögül hallgattuk, amint jajgatott, könyörgött a fa súlya alatt, hogy ne tegyék tönkre őt. Aztán elszégyellünk magunkat. De két évtized múltán Bozsokon tényleg átsétáltam a még csak épülő új határátkelőn a Trianon idejében beásott betonoszlop túlsó oldalára. „Mit hülyéskedik!” – vetette felém csak a szemét az új idők jelzéseként a minket azért még odakísérő tiszt. A szombathelyi égbolton látott Rohonc onnan már valóban csak egy ugrás volt,

*Megjelent a Zempléni Múza I. évf. 1. számában.

és nagy vágyam támadt hirtelen odamenni.

Aztán később jártam ott. Azóta sem értem, hogyan lehetett annak a kicsi városkának akkora fénye éjszakánként, hogy majd' négy évtizeden, mondhatnám: egy emberöltőn is átvilágít, mutatva az elérhetetlent.

Volt élményem s persze véleményem a határokról éppen elegendő tehát, mire azok könnyebben átjárhatókká váltak. Persze, már ahol. És persze csak ott, ahol van rajtuk átkelő. Mert sok helyütt persze nincs.

Hogy egy település körbe járható, vagy hogy arról mindenfelé vezetnek utak, az az ország belsejében élők többsége számára egészen természetes. Természetes, hogy ha egy településre bemegyünk, akkor abból *ki* is tudunk jönni, s természetes, hogy akár *több* útvonalon is. Ahogy a sejtek bennünk egymásból, egymás mellett kölcsönös szimbiózisban összefüggve sorjáznak, olyanok a falvak, a városok is a Föld felszínén utakkal, vezetékkel és szolgáltatásokkal kölcsönös függésekben összekötve. Bizonyára nem véletlen, hogy a települések hálózata ekként teríti be a tájat, hiszen az odaválságiak ősei bizonyára *éppen ott* találták meg megélhetésüket és (reméljük) boldogulásukat, ahol utódjaik élnek; bár egy településen, ám egyidejűleg *a környékbeliek szövetékében is*, egymás lehetőségeit bővítve és kiegészítve egészen addig, amíg világ a világ. Pontosabban: *a határig*. Mert ott aztán mintha elvágták volna.

Én magam (a szombathelyi éveket kivéve) sohasem laktam olyan településen, amelyből nem lehetett továbbmenni, de ha megnézzük a mai Magyarország térképét, bizony sok olyan utat, vasútvonalat vagy falvat látunk, amely mögött megszakad a táj. Nekünk innen, a túloldaliaknak pedig mielőttünk. A madaraknak, a vizeknek, a szélnek és az esőnek persze nem, és a topográfusok is tovább rajzolják azokat a felszíni formákat, amelyek mindkét oldalról kölcsönösen elérhetetlenek. A *Berlinben* szovjet parancsra, az oroszok ottani szolgálói által felépített (s azóta szerencsére szétdőlt) fal látványosan példázta azt, amit egyébként minden határ jelentett onnan keletre, tehát errefelé: *hogy vége*. *Hogy nincs tovább*. *Hogy azon túl neked tilos*. Vagy csak szabályozottan, különféle engedélyekkel és papírokkal lehetséges. És azokkal is csak ott és akkor, ahol és amikor (és *ameddig!*) engedik.

Európaiságunknak persze része, hogy tudjuk: ezeket a határokat itt a mi környékünkön is a *történelem* rajzolta, s ebben nem az igazság, hanem az adott helyzet, s az akkori szereplők közül az *erősebbik* döntött. Tetszik vagy sem, ezt örököltük. Értem, és kénytelen-kelletlen, de elfogadom, hogy megváltoztatásukra nincs mód; belátom, hogy módosításukra nincs békés lehetőség. De azért mégis felfoghatatlan, hogy Apám faluja egy másik ország belsejébe került! Hogy az ország hajdani közepe ma a határ szélén! Hogy *Csengerből Békéscsabára*, vagy *Pécsről Szegedre* egyszerűbb, ha külföldön át megyünk! Hogy az új határok nyolcvan esztendeje még nem volt elegendő idő arra, hogy az utakat, a vasutakat a kialakított állapothoz igazítsuk, hogy az ország peremére

kerülteket *befelé* szorosabb kapocccsal kössük!

Nem könnyíti a kényszerből megvont hazai határok elfogadását, hogy (mint számomra kiderült) szerte a világon, s még Európában sok helyütt, hasonló a helyzet. Más-hol is találunk külföldre került rokonokat, határon kívül maradt történelmet. Másutt is vannak a határ túlsó oldalán élő nemzettestek. Ha az etnikai térképeket a politikai határokat ábrázolókra vetítjük, bizony nem csak nálunk nem esnek egybe azok. És jól tudjuk, hogy éppen emiatt voltak függetlenedési háborúk, amelyeket mások, más szempontból agresszióknak, vagy (különösen manapság) terrorcselekménynek minősítettek. Ám persze voltak és vannak a feszültségek oldását szorgalmazó szándékok. A konfliktusok többsége, különösen Európában, immár szűnőben.

Számunkra ez utóbbiak hordoznak tanulságot.

Európaiságunk része az is, hogy a valahol már megvalósított megoldásokat megismerjük, és átgondolva eredményüket és tanulságát, mielőbb honosítsuk azokat. Nem a majmolás végett, dehogya! Pusztán azért, hogy a boldogabb sorsú országokban már kipróbált és bevált eljárás-módok saját jövőnket szolgálják. Hiszen, ha igaz például, hogy *város és vidéke* egymásra utalt, együtt lélegzik és egymást feltételezi, mert csak együtt értelmezhető (és szerencsémre módomban állt ezt a svájci *Genf* Franciaországba eső környékén alaposan tanulmányozni), akkor értelmezni lehetne ugyanezt a Szlovákiába került *Pozsony*, *Komárom*, *Ipolyság*, *Losonc*, *Kassa*, az ukrainai *Ungvár* és *Beregszász*, a Romániához sorolt *Szatmárnémeti*, *Nagykároly*, *Nagyvárad* és talán még *Arad*, a jugoszláviához sodródott *Szabadka*, *Zombor*, a manapság horvátországi *Eszék*, *Varasd*, a szlovéniai *Muraszombat* esetében is. Vagy, ha sikerült a második világhéget követően az *európaivá vált bölcseknek* békét teremteni például a *német – francia* viszonylatban (s ugyancsak volt szerencsém hallani, hogy ezt annak idején az óvodások és az elemi iskolások *azonos tartalmú és azonosan illusztrált mese-és tankönyveivel* kezdték), miért nem kezdünk hasonlót a határmenti hazai, s a túloldali településeken? S talán éppen ott, és éppen azokon, amelyeknek odaírti többségi nemzetét ellenfélle, de legalábbis mumussá változtatta a nem mindig pontos történelmi emlékezet – vajon nem jött el az idő túllépnünk ezen?

Bár persze tudom, hogy a szovjet gyarmatosítás évtizedeinek parancsra irányított fejlesztése miatt az ország belsejében (különösen a megyehatárok közelében, az ugyancsak városhiányos tájakon) is jellegzetes a *gyepűsödés*, az államhatárral egy oldalon zárt településeken azonban ez még *szükségszerű* is volt. Nem annyira látszik ez a mára már szerencsés sorsúvá vált *Kőszeghegyalján*, de (hogy ebből a *nagyobb halomból* is csak egy tájat emlegessek): *Szatmárban* nagyon is. És bár erre a tájra még visszatérünk, már most megjegyzem, hogy a kilátástalanság immár nem annyira az infrastruktúrán látszik, inkább a *szemekben*. A legyintésben, a jövőkép és az önbizalom hiányában. Abban a ragályos és kóros betegségben, amely szerint mindennek megoldását kívülről, felülről várják. S ez egyáltalán nem Európa-vagy jövőkompatibilis.

Ha saját múltunkból valamilyen rejtélyes ok miatt nem sikerül, hát Európától kell megtanuljunk újra az együttműködést, a másokra való nyitottságot, a kooperációt. A környékbeliekkel, így akár az ország határán túliakkal egyeztetett, közös versenyfutást a lehetőségekért. Az együttes és kölcsönös bizalmat és hitet az együttes és közös jövőben. Utólagos bizalmat az ősök azon döntésében, hogy éppen ide telepedtek. Hogy megmaradtak e helyütt, hogy fenntartották a települést mindaddig, amíg mi meg nem születtünk. Ez is jelent bizonyos kötelezettséget még akkor is, ha időközben (mások akaratából) a település az ország peremére, a határra került.

A *határmenti együttműködés* a határokhoz szorított településeinknek létérdeke. Gondolom, hasonlóképpen vannak ezzel szomszédaink, különösen a határkörzetben lakók. Megjegyzem: létérdeke az egész országnak, hiszen régi közhely, hogy a periféria állapota és helyzete jelentős mértékben jellemzi és befolyásolja a centrumot, ha másképpen nem, hát úgy, hogy az átlagot rontja, és a kiemelkedőket előbb-utóbb visszahúzza. Dehát nem is csak a létérdekekről kell leginkább szót ejtsünk, hanem inkább arról, hogy e mai határok mentén *hogyan is lehetne másképpen*, tehát nem együttműködve tenni bármit is?

Magyarország – úgy gondolom, hogy elsősorban a brüsszeli finanszírozás kényszeréből – manapság régiókat épít, amelyben eltérő történelmi, hagyományú és egymástól eltérő sorsú tájak kerülnek közös, egyelőre még csak *fejlesztés*-ként megjelölt kalapba: *Hajdúsághoz* és *Biharhoz* (ami manapság ugyan egy megye, de mégis egészen más táj) így kerül a *Jászság*, a *Nagykunság* (Jász-Nagykun-Szolnok megyével), és aztán velük együtt a teljes *Nyírség*, a hozzá egyáltalán nem hasonlító *Bereggel*, *Szatmárral* (noha ezeket is egy megyébe sajtolta a történelem) – mindez együtt egy sohasem volt új egységként együttesen az *Észak-Alföld*. Az *észak-magyarországi* tervezési-statisztikai régióknak nevezett három megyét vélhetően ugyancsak a brüsszeli kényszer szorította egybe, hiszen *Nógrádnak* annyi köze van *Heveshez*, mint az egy megyébe kényszerített *Borsodnak Abaúj* itthon maradt részéhez, vagy *Zemplén* magyarországi töredékének egymáshoz, hogy ne említsük az összetett megyenévbe már bele sem férő *Gömört*. Az egy régióba kerített megyék települései között manapság még közlekedni is csak nehezen lehet, s mégha ez egy idő után biztosan kiépíthető, a *regionális tudat* kialakulása még bizonyosan odébb van. Az európai fejlesztési pénzekből való részesedésre vágyakozva azonban már ehhez hasonló nagy struktúrák szerveződnek a határon át is, több megyényi területet vonva egyetlen szervezetbe, néhány esetben több ország határmenti térségét egyesítve.¹

Eszemben sincs, hogy bárkit is bántsak vagy megsértsék,

¹ A mai állapotok szerint: *West/Nyugat-Pannonia Eurorégió*, *Vág-Duna-Ipoly Eurorégió*, *Ipoly Eurorégió*, *Sajó-Rima Eurorégió*, *Kárpátok Eurorégió*, *Duna-Körös-Maros-Tisza Regionális Együttműködés*, *Duna-Dráva-Száva Euroregionális Együttműködés*, *Alpok-Adria Együttműködés*.

de szinte biztosnak gondolom, hogy a brüsszeli hivatalnokoknak édesmindegy, hogy mit mivel, *melyik tájat melyekkel vegyítjük* itt mi (onnan nézve *Nyugat-Ázsiában*) akkor, ha egyébként megfelelünk az általuk előírt mechanikus kritériumoknak. Onnan nézvést bizonyára éppen úgy a világ végén túl vagyunk, mint ahogy a hazai népesség többségének sincs fogalma a tőlünk keletre ugyanennyi távolságra élő népek és tájak pontos állapotáról, határai módosulásáról, történelmük fordulatairól (s ha valakinek mégis, ő a kivétel). Nem hiszem tehát, hogy ne lehetne rendezni közös dolgainkat a szomszédokkal úgy, hogy ismét *együvé tartozzon az, ami valamikor együtt volt*, különösen, ha egyébként kölcsönösen megfelelünk a nagy struktúrák iránt való európai buzgalomnak! Vagyis: az eurorégiók nagy léptékű együttműködése, a Brüsszel által ajánlott és kívánt *makrosztruktúra* mellett ne feledkezzünk meg arról, hogy annak árnyékában, annak kiegészítéséül, de különösképpen a nagy szervezet működőképességének biztosítására a *mikrosztruktúráknak* is helye és szerepe van! – nem beszélve arról, hogy ha ezek az egykoron szétszabdalt rokon tájak egyesítését jelenthetik!

Én magam a későbbiekben itt *erről*, és *csak erről* fogok beszélni.²

Vélhetően meghaladja egy adott ország, és esetünkben a mindenkori magyar kormány kompetenciáját a máshová szakadt tájak egy rendszerré való szervezése, hiszen a hazaiak édes testvéreiként emlegetettek manapság mind *külföldön* vannak. De középtávú szándékunk bizonyára lehet az, hogy ott, ahol ez történelmileg logikus és politikailag lehetséges, az országhatáron átlépő kistájokban gondolkodjunk! – különösen, ha a mindannyiunkat befogadó Európai Unióban amúgy is légiestülnek azok az országhatárok, amelyek az első világháború óta – megjegyzem: nem csak nálunk! – választóvonallá merevedtek.

A határ mentén kialakítható együttműködés révén helyreállított kistájak újbóli együvé-tartozása hordozhatja ugyan azt a hozadékot, hogy odaát az üzemanyag, a bármilyen alkoholféleség, a cigaretta vagy más kurrens áru olcsóbb (bár igaz, hogy a manapság csempészkedésből élők mára már a maguk számára régen visszaállították a környék ebbéli egységét), de ezeken és a *lelki*eken túl még számtalan az előny. A teljesség igénye nélkül megemlítem a közös vállalkozással a *másik ország piacára jutás* egyszerűbb lehetőségét; a másik országban bőséges, és ezért olcsóbb nyersanyag *közös feldolgozását* és szállítását a másik (vagy akár harmadik) ország piacára. A *túldali receptek*

² A határ közvetlen közelében („mentén”) kialakítható együttműködésekéről tehát. Megjegyzem, hogy a *Határmenti Együttműködések és Fejlesztések Fóruma* 2000. novemberi első, alapító összejövetelén Tóth Lóránd, a Külügyminisztérium munkatársa előadásában érzékeltette a hazai települések külföldi településekkel való együttműködésével kapcsolatos *meghatározásbéli zavart*, és a határtól távolabb lévő települések között kialakuló együttműködésre a „*határon átnyúló*”, míg az esetleges távolabbi országban szervezett települési (pl. testvértelepülési) együttműködésekre a „*határon átvélő*” szókapcsolatot javasolta.

szerint a helybéli nyersanyagokból készített élelmiszerek hazai, és az *itthoni receptek* alapján, itthoni alapanyagokból készített savanyúságok, konzervek, töltelékárúk, tejtermékek túloldali forgalmazását, netalán az elfelejtett tájak fantázianeve alatt. A közös *szennyvíztisztítót*, ami a terep lejtése okán, a közös *vízművet*, ami a szerencsésebb vízbázis miatt logikus. A közösen elhatározott *környezet- és tájvédelmet*. A politikai határok iránt érzéketlen *természeti túnemények* közös óvását, fejlesztését, kihasználását például a turizmus szempontjai szerint. Az egészségügyi szolgáltatás, és különösen a *sürgősségi ellátás* kiterjesztését a másik ország ebben hátrányosabb, a hazai városok kórházaitól távolabb eső kistájai esetében. A *képzési, továbbképzési lehetőségeket*. Az adott ország lehetőségeinél árnyaltabb és gazdagabb *munkalehetőségeket* - és még folytathatnám a sort. Bizonyosan folytatják is, sőt: ki is találták, s már régen csinálják is mindazok, akik a már többször emlegetett kistájakon élnek.

Ha szükséges, hát át kell igazítani a jogszabályokat mindezek lehetővé tételéhez, hiszen számtalan, általam nem ismert paragrafus tilthatja a mentőautó határátlépését, az idevalósi kisgyerek odaáti beiratkozását, a túloldali ács hazai foglalkoztatását, a szatmári pálinka *turci* recept szerinti főzését, az *avasi kő* alföldi felhasználását, az *Ecsedi láp* vízvédőművekkel történő szabályozott, a határon szükségképpen átnyúló rehabilitációját, és bizonyára még sok minden mást. Népművelőként persze úgy gondolom, hogy a jog semmi másra nem való, mint hogy *minél jobban szolgálja időleges földi vendégségünk* rendjét éppen a polgárok, tehát *a mi érdekünkben*. Nem látom be tehát, hogy miért ne állnának neki a joghoz értők a korábban írott, és így természetesen a korábbi viszonyokat szolgáló jogszabályok kiigazításához?

Persze lehet, hogy elébb meg kellene fogalmazzuk: pontosan mit is változtassanak?

Ezért fontos tehát, hogy minél előbb aprólékosan összegyűjtsük, hogy *milyen tevékenységeket talált, vagy éppen kényszerített ki a határ menti élet*, a szükség! Hogy mi alakult ki az elmúlt évtizedben a magyar határ mentén lévő települések vezetői, civil szervezetei közreműködésével, a nem egy helyütt azóta újra országnevet cserélt szemközti településsel, településekkel, tájjal és tájakkal együttműködve? S hogy pontosan ki mit, hogyan és miképpen csinált, vagy éppen csinált volna, ha bizonyos körülmények megengedik, megengednék, esetleg segítenék azt.³

³ E célból alakult meg, ennek számbavételét végzi majd az előző lányszövegben már említett, 2000 novemberében megalakult *Határmenti Együttműködések és Fejlesztések Fóruma*, mint a civil kezdeményezésként működő *Közösségszolgálat Alapítvány* kereteibe épített nemzetközi munkacsoport. Megjegyezzük, hogy e szervezetet a Milleniumi Kormánybiztos Hivatala által finanszírozott, és a *Magyar Kultúra Alapítvány* által 2000 őszén a Budapesti Nemzetközi Vásáron szervezett "Régiók találkozása" keretében megrendezett "Európai régiók és határmenti együttműködések" című kétnapos konferencián megfogalmazódott igények illetve hiányok hívták életre. (A Fórum a 2001. szeptemberi konfe-

A szatmári tájon végzett fejlesztőmunkánk korábbi, még a '80-as évek közepén megfogalmazott konklúziója¹ éppen az volt, hogy képtelenség a határt *záróvonalként* értelmezni; már akkor is meg voltunk győződve arról, hogy Csenger fejlesztését csak a Romániához került környékével együtt lehet értelmezni. Hiszen ha nem így tennénk, éppen ezt a várost (vagy *Fehérgyarmatot*, esetleg *Nagyecsedet*) kellene differenciált városi funkciókkal és közlekedési kapcsolatokkal ellátni, ami lehetetlen a megfelelő számú és árnyalt képzettségű lakosság, a sokrétű intézményi struktúra, a rendelkezésre álló munkahelyek és a terület eltartóképessége, s különösen a mindezt fordítandó pénz híján. Ez nem sikerült elődeinknek *Mátészalka* esetében sem, még a húszas évek elején. Nincs más hát előre, mint hátra: e tájról a hajdani központ, *Szatmárnémeti* lehetőségeit kell elérni, és e város ellátó funkcióját kell a határvonal miatt elveszített, mert Magyarországon maradt környékére (is) kiterjeszteni.

Nem gondoltuk ezt másképpen másfél évtizeddel később egy, immár Szatmár nagy részére vonatkoztatott munkánk során sem; ekkor a PHARE-Credo pályázat lehetőségeivel finanszírozva kerestük a *Túr folyó menti tájnak: az Erdőhátnak, és a Kraszna-mentének (a hajdani Ecsedi-láp környékének)* jövőendő életlehetőségeit. Még a feladat igazi megfogalmazása előtt világos volt, hogy ezek a bájos, de itthon nyúl farknyi kistájak csak a határ túloldalán lévő rokon tájaikkal értelmezhetőek igazán; ha a turizmus fejlesztésében gondolkodunk (mert másokkal együtt mi is ebben láttuk e két kistáj kitorési lehetőségeit) a hazaiakhoz hozzá kell gondoljuk a túloldali adottságokat, és a két országra *szakadt rokon tájak együttes, összehangolt fejlesztését* kell szorgalmaznunk. Valahogyan úgy, ahogyan a Corvinus Kör vendégeként, *Szalay Csaba* és *Stefan Franye* közreműködésével '97 őszén a romániai polgármesterekkel *Sopronban* és *Kismartonban*, de leginkább a *Fertő-tó* körül láttuk a kitakarított hazai és burgenlandi falvakban: itt és ott egyaránt családi panziók. Sok kellemes, családi, barátságos étterem. Az évtizedes versenyekkel, s az azokat kísérő oktatással egyenletes minőségűvé vált helyi borok széles, bármikor kóstolható széles választéka. Az egymásra figyelmesen szervezett és gyakori, tavasztól őszig tartó szabadtéri programok sokasága. A kisgyermek részére rendelkezésre álló szórakozási lehetőségek, az amatőr művészetbe bevezető kurzusok sokfélesége. A kijelölt, babakocsival is

renciáján módosította a szervezeti kereteit, és tovább pontosította feladatait. Lásd erről e számunk beszámolóját: Balipap Zsuzsa: *A határmenti Együttműködések és Fejlesztések Fóruma konferenciája Kaposvár, 2001. szeptember 6-9.* (A Szerk.)

¹ Lásd erről a *Fejlesztési javaslatok Csenger és társközségei városossá válási folyamatához*, részletek, szerk. VARGA Tamás, Országépítő, 1991/3, 20-36. old. c. tanulmányt, ill. VARGA Tamás - VERECSEG Ilona *Település, közösség, fejlesztés (Tapasztalataink a társadalmi-kulturális fejlesztésről)*, Bp., 1991, Országos Közművelődési Központ, 193 old. (A kötet második része a 79-181. oldalakon az említett dokumentumot tartalmazza.)

járható családi sétautak. A vásárolható térképek gazdag választéka. A természeti, különösen a madártani érdekességeket feltáró kirándulások szárazon és vízen. A tavat övező, és minden szükséges infrastruktúrával rendelkező kerékpárút. *Mind ezek együttesen a kisgyermekkel érkező családi turizmus* kedvelt célpontjává tették ezt az egyébként semmi különössel nem rendelkező tájat.

Az előbb emlegetett „*semmi különös*” szóösszetétel pusztán a magas hegyek és a tengerpart hiányára utal; valamilyen rejtélyes okból sokan (köztük korábban magam is) ezeket tartják igazi turisztikai attrakciónak, vélhetően azért, mert Magyarország mindegyiknek híjával van. *Am* érdekes: a Fertő-tó körül a *csend* is érték. *A tiszta víz, a jó levegő* is az. *És az autóktól mentes táj. A barátságos hang. A tiszta utca, ágy nemű, abrosz.* Bizonyára a fészkelő madarak, a szabad horgászat, a nádi végtelen csónakkal bebarangolható ösvényei, a fürdés lehetősége, a gazdag programkínálat is vonzó, de hát ez utóbbiak azért még sok helyütt elérhetők.

Valami hasonlót akartunk Szatmárban annál is inkább, mert *csend, víz, füvek, fák, madarak, virágok, jó levegő, autómentes táj, barátságos hang* ott is akad. A tisztaság még ugyan hiányzik, de hát amott sem márol-holnapra érték el azt. S bár nincs elegendő panzió, étterem, kávéház, presszó, borozó, söröző, bár, bolt, kiépített és táblázott kerékpárút, térkép, kistáji-települési bédekker, megjelölt turistaösvény, kerékpár- és csónakkölcsönző, kerékpárjavító, esőház, útbaigazító-magyarító tábla sem, de hát ezt mind meg lehet csinálni. A szükséges szakembereket is ki lehet képezni. És hibádzik a víz tisztasága, de a közös érdek alapján ez bizonyára előbb-utóbb megoldható.⁵ *Am* az igazi vonzerőt nem e kistájak (mint már említettem, itthon csak nyúl-farknyi) békéje és nyugalma jelenti, hanem éppen a Romániához került részekkel való *együttes fejlesztése*: az alföldi vidék odaát hamar véget ér, az *Avas* nagy, északi lejtős hegyei (a Túr forrásvidékén) igazi sziparadicsomot jelenthetnek, a *kányaházi víztároló* (s a határmenti „*Hódosoknál*” létrehozandó újabb) a vízisportok kedvelőit vár(hat)ják. Eközben a magas hegyekben lévő forrásvidéktől a tiszai bukógátas torkolatig a Túr töltésén megépítendő kerékpárúton végigkerekezni, esetleg a Túr hátán kenuval utazni ugyancsak különleges élvezet!

Nem beszélve a száz éve lecsapolt, de helyenként a természet által már visszafoglalt Ecsedi-lápról! A vízzel való gazdálkodás (értsd: vízbőség esetén az erre megfelelő területeken a víz visszatartása) a mai spontán folyamatok helyett a területet felértékelhetné: bizonyára visszaköltözne az élőhelyét itt már alig találó fauna a madármegfi-

⁵ A leendő turisztikai marketingmunkának ki kell terjednie majd a *topográfiai* ismeretekre is, hiszen a Szamos-tiszai cián-szennyezés során kiderült: még a médiákban dolgozók sem voltak ott a Magyarország földrajzát tanító általános iskolai órákon, s ezt a tájat is besorolták ország-világ előtt a katasztrófa sújtottak közé. A nagy külföldi nyilvánosságot is kapott mérgezés így nem tett jót az abban érintetlen, bár közeli, de más vízgyűjtőből táplálkozó tájnak sem.

gyelő-turizmus legnagyobb örömére. Bölcs területhasznosítással az élőhelyek bővíthetők lennének, miközben a környékén másutt (akár például cölöpökön álló sétaúttal, üvegfenekű ladikkokkal) feltárlhatna vadvízország azoknak, akiket ez érdekel. De feltárlhatna a természet akár a lábba telepített üvegfalú éttermek vendégei számára is, amelyben az egyik oldalról átlátszó üveg mögött ülve kényelmesen kifigyelhető a kinti világ ugyanúgy, ahogyan az angliai lápi vidékeken ezek már évtizede vonzzák a vendégeket. A helybéliekkel való tervezés során még a *csend világáig* is eljutottunk. Ezt mindenki csak egymagában látogathatná, hang- és képfelvételt nem készíthetne, arról sem fotó, sem videófelvétel nem készülhetne, a prospektusok is csak szövegesen hirdethetnék. Ez a lápi szakasz maga lehetne a titokzatos rejtély. Természetesen, mint minden más, ez is magas belépődíj ellenében.

A tervezett láprehabilitáció tipikusan olyan művet, amit (lévén, hogy az államhatár ezt is kettéhasítja) egymaga egyik ország sem tehet meg. Ha itt megemeljük a vizet, az a trianoni békeszerződésben kijelölt vonalra fittyet hányva amott is megemelkedik; ha valamelyik vízimadár, békaféle, csík vagy más különösség nyomában járnak az érdeklődők, neveltséges lenne megállniuk az itt amúgy is csak a vizenyőre telepíthető örbödénál. Elég világos, hogy az iratok, a személyek és a csomagok ellenőrzésének a természetvédelem alá kerülő tünemény határán túl kell megtörténnie, és csak akkor, ha az érdeklődő az ország belsejébe igyekszik, még ha csak a környékre is: a közeli *nagymajtényi síkra, a kaplonyi mauzóleumba, Nagykárolyba, a tasnádi gyógyfürdőbe* vagy tovább.

A már említett pályázat készítésekor beszélgetéseink során, majd a Brüsszelbe eljuttatott záródokumentumban⁶ kellő számban átléptük az államhatárt, és annak több helyütt való megnyitását egyidejűleg javasoltuk is (nemcsak a Túr töltésén tehát, s nemcsak a helyreállítandó Ecsedi láp kirándulónalain, hanem a Hódosok térségében, illetőleg *Vállajnál*). Elképzeléseink között a már érintőlegesen említettekén túl a *lovas, a szekeres turizmus, gyógynövénygyűjtő túrák, a flóra* egyéb érdekességeinek megtekintése, a *gasztronómia* szatmári különlegességeinek megköstölése is szerepelt. Feltárandónak ítéltük a *termálvizeket* is, amelyre itt is olajat keresve lettek a hajdani kincskeresők.

Nem állítottuk, hogy a prognosztizált, a jelenlegi egy-néhány száz főhöz képest tömegesre elképzelt turizmus ki-

⁶ DR. BALIPAP Ferenc – BEKE Pál – VATTAY Dénes, *A szatmári határvidék turisztikai adottságai és fejlesztésének lehetőségei*, rövidített tanulmány, készült a PHARE Credo program támogatásával, a debreceni Humán Fejlesztők Kollégiuma által koordinált feltáró munka keretében 2000 augusztusában, sokszorosított, 74 old. Az angol nyelvű teljes, ill. a rövidített magyar nyelvű tanulmány a Közösségszolgálat Alapítvány Budapest 1., Corvin tér 8. sz. alatti címén lelhető fel, illetőleg az utóbbi a projektben részes települések polgármestereinél is. A projekt eredeti címe: *Magyar-román településközi kooperáció a szatmári határvidék fejlesztéséért*, nyilvántartási száma 98-HU/RO-12-S-08.

szolgáltatására máris rendelkezésre állnak a szakemberek, de meggyőződésünk volt (és ezt persze le is írtuk), hogy a helyben általunk megismert kiváló szakértők (természetvédők, madarászok, a népi étek készítésében jártasak, a gyógynövényismerők, a vizitúra-vezetők, az erdészek, a hagyományokat őrzők, a műemlékeket ismerők stb.) bizonyosan elvégeznék az érdeklődő helybeliek számára azt a képzést, amelynek megismerésére vállalkoznának. Lassú, tudatos munkával tehát kiépíthető a vendégfogadást bonyolító helybéli szakértői gárda, akár falvanként külön-külön. Kétségünk sem fért ahhoz, hogy a megfogalmazódó terveket követő megvalósítás a helyben jelenleg pangó, felhasználatlan tőkét is megmozdítja, s ez utóbbi állami támogatásokat, pályázati nyereményeket, hitellehetőségeket és bizonyára külső befektetőket is vonz majd. Rögzítettük abbéli meggyőződésünket, hogy szinte minden faluban civil szervezetek sokasága alakul majd a jelenleg adott, vagy éppen az innovációk során felkeltett érdeklődések szerint, s hogy ezeknek, valamint a településért felelős önkormányzatoknak, illetőleg a vállalkozóknak differenciált érdekérvényesítő rendszert kellene kialakítaniuk egyéni és csoportos lehetőségeik, egyidejűleg a táj harmonikus fejlesztésének érdekében.

Ez utóbbira még visszatérünk annál is inkább, mert e tájon erre vélhetően sokáig nem kerül sor. A projekt előrehaladtával, a tennivalók részletes megfogalmazására tartott megbeszélésekről ugyanis feltűnő módon hiányozni kezdtek a térségi (településszövetségi és megyei) vezetők.⁷ Távolsgártartásukat előbb elfoglaltságaikkal magyaráztuk. Később ezzel már nem; elkészült zárótanulmányunk általunk felajánlott nyíregyházi megbeszélésére sem kerülhetett sor. Gondolom, hogy megjelenésünk, megfogalmazott véleményünk sérthette vélt vagy valós érdekeiket. Csak érteném, hogy miben és hogyan? Esetleg hiúságukat bántotta? – nem tudom. Nélkülük persze változatlanul minden mehet(ne) tovább, hiszen manapság minden hatalom a helybéli önkormányzatoké. Csak éppen a megyei és a regionális fejlesztési csatornák pénzeit tudják másfelé fordítani, ha akarják. Ha ugyan másfelé fordítják. Mert tudni éppen tudnák.

Majd meglátjuk. Az éppen aktuális vezetők döntésétől függetlenül mégis csak hozadék, hogy e perifériára került táj, és a határon átnyúló, közvetlen együttműködés szándéka és terve (életükben először!) saját viszonyaikra és lehetőségeikre megfogalmazódott. Halasztani bizonyára lehet, de megakadályozni senki sem tudja a jövőt.

(Megjegyzem: ebben a fejlesztési tervben a történelmi Szatmár jelentős területe részes, amely táj egyébként a ma-

gyarországi Szabolcs-Szatmár-Bereg és a romániai Satu Mare megyék részeként egyidejűleg a '90-es évek elején megalakult Kárpátok Eurorégióinak is elemi részecskéje. E nagy szervezetben még további négy hazai megye, Kelet-Szlovákia, Délkelet-Lengyelország vajdaságai, Ukrajna nyugati fele és Románia északi, északnyugati megyéi is tagok. Belátható, hogy ekkora területegység nem alkalmas a finom, a csak néhány-szor tíz településre, gyakorlatilag tizenöt-húsz ezer emberre kiterjedő fejlesztőmunkára; ekkora léptékben az emberek nem, legfeljebb a nagy struktúrák, a nagy szervezetek érhetők el. Helyesebben: még a Kárpátok Eurorégióin belül is a határmenti kezdeményezések százaihoz lenne szükség ahhoz, hogy aztán az azokban érintett területek (és emberek!) integrálhatók lehessenek a hatalmas területbe. Közülük pusztán csak egyetlen ez a most röviden összefoglalt, miáltalunk bonyolított szatmári fejlesztőmunka. S még ennek is hol a vége?!

Korántsem tartom feleslegesnek persze az eurorégiós léptéket, az azonban számomra világos, hogy – más funkciójuk mellett – emyőként kéne boruljanak a hasonló, a határon átnyúló kezdeményezések sokaságára. Meggyőződésem, hogy csak ezektől a szelíd, a helyben élők speciális óhajára és lehetőségére figyelmes programok megvalósítását követően várható el a nagy struktúra, esetünkben a Kárpátok Eurorégió együttműködésekre orientált módosulása - és hozzátehetném, hogy értelme.)

Határmenti együttműködésünk néhány tanulságát sem hasznontalan talán összefoglalnunk azok számára, akikben – talán éppen a bevezetőben megfogalmazottakhoz hasonlatosan – rokon szándék él. Ennek egyik eleme a tapintat tájékan írható körül. Erről szólván nem csak arra gondolok, hogy nem illik a Székelyföldre való, onnan érettségije után menekült (s mint említettem, a '70-es évek derekán kívánságára ott eltemetett) Apám által egyébként kávéházi zeneként leszólt erdélyi (ügynevezett) „himmuszt” kárörvendve lejátszani a vendégségbe érkezett romániai román polgármestereknek. Akiknek fogalmuk sincs arról, hogy miért állnak föl zavartan a nekik ismeretlen dallamra magyar vendéglátóik? – nekik ráadásul semmi közük Erdélyhez, jövén a Partiumból. Láthatóan semmi közük a nyolcvan évvel ezelőtti határmódosításhoz, lévén annál felényivel fiatalabbak. S különösen nincs közük az egészhez, mert őseiket éppen a szatmári békét aláíró Károlyiak voltak szívesek beinvitálni jelenlegi falvaikba, hiszen vélhetően azt ők maguk is megmosolyogják, hogy esetleg Decebal elrómaiásodott utódai lennének.

Szükség volt a tapintatra akkor is, amikor kiderült: a romániai (megjegyzem: ugyancsak általunk frott) pályázatot valaki ellopta. Nem a pénzt, mert azt már meg sem ítéltették, hanem a szöveget, amelyet aztán – állítólag – szétdarabolva, egyéb pénzosztó helyekre postázott az ismeretlen. Nagy kérdés volt, hogy a tükörprojektre tervezett cselekvési programot miként valósítsuk meg a romániaiak nélkül? – éppen a tapintatra figyelemmel ezt úgy oldottuk meg, hogy minden összejöveteleinkre meghívt

⁷ Szemben például azzal, hogy még a projektet megelőző térségfejlesztési munkánk során többször is vendégeink között köszönthettük a részletekbe menő együttgondolkodásra is hajlandó Dr. Zilahy József megyei közgyűlési elnök urat, '98-tól az MDF színeiben országgyűlési képviselőt, akinek váratlan és szomorú halála – úgy látszik – nemcsak az e vidéket érintő határmenti együttműködés továbbfejlesztését, hanem (azon belül) az általunk kidolgozott tennivalók megvalósulását is kétségessé teszi.

kaptak, s náluk is tartottunk ilyen, az adottságaikat szemrevételező összejevetelt. Változatlanul partnerként, csak éppen csendestársként kezeltük őket, ám persze települési adottságaik feltárását nem volt miből finanszírozzuk (vagy éppen finanszírozniuk). Abból a megfontolásból azonban, hogy *ők vannak a határ túlsó oldalán*, minden szándékunkról tudtak, s azokhoz később szabadon igazodhatnak. Reméljük, hogy a talán elkezdődő folyamatokhoz igazodnak is.

Óhatatlanul *tapintatlanok* voltunk akkor, amikor a már korábban lábjegyzetelt *Határmenti Együttműködések és Fejlesztések Fórumának* közös nyilatkozatát-állásfoglalását szövegeztük. Nem gondoltunk ugyanis arra, hogy a leendő Fórum funkciói és feladatai közé illesztett „információt gyűjt” szókapcsolat romániai értelmezésben *belbiztonsági és kémelhárítási szakkifejezésnek* minősül, s ilyen (helybéli állapotokról és lehetőségeikről szólván) ők nem is szolgáltathatnak senkinek, bár bizonyára szívesen veszik e szervek azt, ha hasonlót másokról majd (be)súgnak nekik. A szöveget a romániai polgármesterek kérésére a „tájékoztató” szóval javítottuk, amely bár magyarosabb, s továbbá ugyanazt jelenti, de nem rendelkezik az előbbi szókapcsolat valakik által félreértelmezhető, mágikus erejével.

A határ túlsó oldalán nem csak magyarok élnek, így gondoskodni kell a *két- vagy többnyelvűségről* a dokumentumokban (a meghívókban, az összefoglalókban, az emlékeztetőkben stb.), ugyanúgy, mint a „hivatalos” megbeszélések során. Nálunk – éppen Bondics Miklós áldozatos közreműködése miatt – erre nem volt szükség,⁸ de nem szükségképpen találunk erre minden tekintetben alkalmas személyt. Ekkor tolmácsot (környékbeli tanárembert?) kell keressünk.

És az sem biztos, hogy *ingyen*. Ugyancsak itt, a tapintatosság tájkán kell megjegyezni azt, hogy vannak emberek, akiknek *kötelezettségei körébe tartozik (vagy tartozhat)* a határmenti együttműködés szorgalmazása, az abban való részvétel, s teljesen természetes, ha ezzel kapcsolatos kiadásait valahol (ahol tudják) elszámolják, elszámoltatják. Vannak azonban, akik *nem a hivatalbéli felelősség okán, hanem a megoldandó feladathoz értő szakemberként, ám az adott helyszínen szempontjából magánemberként* kerülnek ebbe a helyzetbe. Vagy úgy, mint egyszeri, esetleg az adott témához többször is alkalmazott szakértők (településfejlesztők, környezetvédelmészek, vízügyesek, közlekedési mérnökök vagy akár tolmácsok stb.), vagy úgy, mint az egész fejlesztési folyamat szakértő generálói. Nekik *nem munkaköri kötelességük az adott helyen és időben való munka*; utazásuk, otthonaiktól való távollétük kényszerű kiadásokkal jár, arról nem beszélve, hogy az ilyen jellegű munkák segítéséből élnek. Nemcsak kiadásaiak megtéríté-

se illendő tehát, hanem még tiszteletdíj is jár nekik. A legegyszerűbb a kiadásait fedező *napidíj* és a keresetüknek számító, napokra kalkulált *tiszteletdíj* helyi lehetőségek szerinti, de a szokásos alapárakra figyelmes összegének megfizetése; megjegyzem, javadalmazásukra a nyugat-európai pályázatok is ezt a két jogcímet alkalmazzák.

(*Meglehetősen természetes, hogy egy autószerelő-műhely rezsióradíj, egy építész „mérnöknap”, egy nyelvtanár órabér, egy ügyvéd a nála kialakult tiszteletdíj megfizetése mellett dolgozik, és könnyen belátható, hogy keresetét leadózza ezen nincs mit szégyenkeznie, hiszen ebből él. Pénzből él a határmenti térségfejlesztést felvállaló település- térség- és szervezetfejlesztő, a közösségfejlesztő szakember is. A tapintatosságot velük kapcsolatban éppen a megfizethetőségük kell jelentse.*)

További, ezzel összefüggő tanulság, hogy *óhatatlanul szükséges a határmenti együttműködést szakértően vezérlő szervező munkája*, s nemcsak azért, mert a helybeliek nem látják a fától az erdőt, hanem azért is, mert őt nem köti a kialakult helyzetek szinte automatikus béklyója. Szatmári munkánk nagyon egyszerűen példázta ezt akkor, amikor a kezdeményezésben érintett polgármesterek döntő többsége *lehetetlennek vélte a gátak tetején megvalósítandó kerékpárutat*, vélhetően abból az álláspontból, hogy azokon *ma sincs ilyen*. Az illetékes vízügyi hivatalnál tett látogatásaink és megbeszéléseink során azonban hamar kiderült, hogy létesítésükkel a hivatal *nagyon is egyetért*, azt kívánatosnak és öröndetesnek tartja. Egyrészt, mert a jövőben is várható magas vizek esetén a gát koronáján e célból burkolt út megkönnyíti az árvíz elleni védekezést; másrészt, mert a kerékpárút léte és folyamatos használata fokozza a gátra fordítandó figyelmet. Arra ekkor immár nemcsak a gátör, hanem a turistaforgalomból (egyre jobban) élő önkormányzatok, sőt, a kerékpározó polgárok is figyelnek. A hivatal hajlandónak mutatkozott arra, hogy e célból javaslatot fogalmazzon (ezt meg is tette), vállalkozott a tervek elkészítésére, sőt: gátjavítási-felújítási terveit képes lenne annak alárendelni.

Hiába tudom, hogy ugyanerre az eredményre jutott volna egy ambíciózus helybéli polgármester; mégsem jutott egyikük sem, semmire sem. Vélhetően másutt, másról szólván ugyanez le(het)ne a helyzet.

Még e témánál maradva: aki nem ismeri a *kerékpáros tunizmus nyugat-európai állapotát*, el sem tudja képzelni, hogy a hosszan kiépített, infrastruktúrával bőven ellátott lehetőség mekkora forgalmat jelent! Én magam a *Duna ausztriai szakaszán* kajakozva jöttem rá, hogy egy hetes utunk során nemcsak azért lehetetlen a bukolikus természetközelség, mert motorcsónakok százai szántják a vizet (ám hozzánk közeledve – itthon ismeretlen magatartásként – szép lassan lefékeznek a hullámzást mérséklendő, és nevetve köszönték, hogy köszönjük), hanem azért is, mert mindkét oldalon *kerékpárosok ezrei* járnak föl s alá *Passautól Bécsig* és vissza. Gyerekek, öregek, középkorúak, fiatalok; az utánfutókban nagymamák és csecsszopók; osztályok, baráti társaságok, kollegák, összeverődött idegek. A vízről honnan is számolhattam volna össze, hogy

⁸ Nicolae Bondici botizi (batízi) polgármesterről, a javaslatunkra szervezett Szatmár Megyei Polgármesteri Hivatalok Egyesülete elnökéről van szó. Más, például határmenti településszövetség híján ez a szervezet vált partnerünké a projekt során, és vélhetően még sokáig képviseli az ottani településeknek a megyétől esetenként eltérő érdekeit.

hányszor tízezren vannak azok, akik kiszolgáltatásukból élnek? – de nem lehetnek kevesen, hiszen partot fogva minden esetben percekig kellett várniuk, míg boltot-sörözőt keresve átfuthattunk közöttük. Meg nem valósított tapasztalatunk tehát, hogy *áldozni kell a boldogabb országokban érzékelhető állapotok megtekintésére*; nemcsak azért, hogy el lehessen képzelni, melyik ötlet mit jelent, hanem mert az állapotok *bekövetkeznek* nálunk is. Különösen, ha te szünk is érte.

Tapasztalhattuk, hogy e térségben óriási a *külső-felső segítségben bízó elvárás és remény*, amely bizonyára a szociálisan mondott korábbi, redistribúciós időszak lenyomata még az életük javát akkor élt polgármesterekben, képviselőkben és polgároknak. A romániai határoldal települési vezetőiben nem volt ekkora a fentiekben való bizodalom, s ők bizonyára jobban tudják nálam, hogy miért. Nálunk, értsd: Szatmár magyarországi töredékében ez már a szükséges cselekvést bénító határig ért: a statisztikai jelentésektől kezdve a miniszteri látogatásokon át az időközi választásokig csak ezt, a segítséget, a megértést, a közreműködést várják. Hogy valaki majd figyel! Hogy valaki majd megért! Hogy valaki majd ad! Hogy valaki majd közreműködik!

Kicsoda? – kérdeztük.

Válasz általában csak egy lesajnáló mosoly volt, amelyen látszott, hogy ha nem értjük, akkor *nem lehetünk jó elvtársak*. Mi magunk viszont nem is akartunk azok lenni, inkább őket bátorítottuk önálló településszövetség, határon átnyúló térségfejlesztő egyesület megalakítására (megjegyzem, ez utóbbi a Kraszna mentén „*Ecsedi láp Szövetség*” néven a környék hazai településeire nézvést nagy nehezen meg is alakult); közös pályázatírásra, egymás ellen való ki-játszásuk megakadályozása érdekében a folyamatos eszmecserére, hazai és külföldi tapasztalatszerzésre, közös pénz-alap létesítésére stb. Többségükről nem tudták és nem értették, hogy *miért?* – és bár nem szívesen írom le e többségében jól megismert és megszeretett emberekről, hogy úgy látom, csak *nemzedékváltás* után támadhat fel a valódi, a felelős önállóság.

Hogy másutt mi lehetne a teendő a határmenti együttműködést elősegítendő, kívülről és távolról pontosan nem tudható. Elsősorban azért, mert sok az olyan a határ mentén lévő település, ahol a kérdésre abszolút konkrét válasz adható helyben; a megoldásra váró helyzet vagy a *régmúlt helyreállítása, a hajdani viszonyok rehabilitációja*, vagy e mellett, esetleg ettől teljesen függetlenül *egy új kihívás, egy új helyzet helyi körülmények szerinti* megoldása. Másutt a *történelem kerüti* a tennivalót, mint az utóbbi években Beremen-dén: ott a délszláv háború elől menekülőkkel kapcsolatos hirtelen jött tennivalók szabályozták a fővállalt helyzetet, s korántsem az erre predesztináló múlt, vagy éppen a tudatos előretervezés. Ám azért bizonyára összegyűjthető néhány olyan építőelem, amelyből az *általánosan megtervezhető tennivalók* felépíthetők:

– a település, a térség kapcsolattörténete;

- az elszakított kapcsolatok rehabilitálása;
- a település mai szellemi és fizikai adottságainak számbavétele itt és ott;
- helyi különlegességek, kitörési pontok;
- szellemi adottságok (egyesületek, intézmények, csoportos akaratok) itt s persze ott;
- nagytérségi (regionális) szándékok.⁹

Az alábbiakban ezeket tekintjük át. Ám hogy Bodrogközre és Bodrogköz településeire, *Zemplénre* és Zemplén településeire, *Gömörre* és *Gömör* településeire, vagy bárhová máshová mindebből mi vonatkozhat, vagy éppen mi vonatkozik, azokra *a helyben élőknek kell választ adniuk*. Persze senki másnak, mint elsősorban maga-maguknak. Az alábbiakban ezeket részletezem egy kicsit.

A település, a térség kapcsolattörténete manapság még könnyen feltárható, és nemcsak a dokumentumokból, hanem *a még élők emlékezetéből*, amire – javaslom – a leginkább hagyatkozni kell. Rokonság, szülői barátság, ebből a gyermekek családjaira is átszállt ismeretség, sógor-komaság kötheti össze a határral jelenleg elválasztott településeket, s ezek mindenütt mind közismertek. A múlt idő miatt azonban nem árt összegyűjteni, és valamilyen formában rögzíteni ezeket, és persze a könyvtárakban, levéltárakban föllelhető, az immár történelmi léptékbe került kapcsolatokat is. A közeli, a rokon települések önkormányzatainak hasonlóan fogalmazott határozataiban meg is örökíthető a hajdani, s újból fővállalt kapcsolat, beleértve ebbe a kapcsolatápolás, a kapcsolatépítés további módjait, formáit. A múltban összekötött sorsú települések esetén a közös helytörténeti, helyismereti kiadvány, együttes térkép, képeskönyv, a közös (ne feledjük, hogy a *tapintat végett* többnyelvű!) kalendárium, a közös alkalmi újság, a közösen használt, azonos frekvencián sugárzó közösségi rádió mind-mind a kapcsolatok fenntartásának és továbbépítésének eszköze lehet. A historikus kapcsolatban álló települések önkormányzatai ragaszkodhatnak ahhoz, hogy saját gyerekeiknek saját iskolájukban saját környezetük ismeretét, és azon belül a határ túlsó oldalaira került testvér-település(ek) történetét, esetleg a kistáj országos(ok)tól elkülöníthető történelmét oktassák is *itt és ott ugyanúgy* a tanítók; talán a közös óvodai mesekönyvek és a közös elemista tankönyvek sem illúziók már, ha egyszer a németek és a franciák *Elzászban* kipróbálták ugyanezt.

A polgárok, a családok amúgy is szervezik tovább a maga-maguk kapcsolatát, átmenvén esküvőre, keresztelőre,

⁹ Lásd erről részletesebben BEKE Pál – KOVÁTS Flórián, *Ajánlások a községi és kisvárosi településfejlesztési koncepciók készítéséhez*, Bp., 1995, BM Kiadó 59. old., (Településfejlesztési Füzetek, 14. sz.). Ez a Belügyminisztériumból minden településre hivatalból eljuttatott módszertani anyag ugyan nem csak a határ mentén lévő, hanem valamennyi hazai település fejlesztési koncepciójának segédanyagaként készült, de bizonyos, hogy a határmenti együttműködésben részes, vagy azt előkészítő településeken is sikerrel forgathatják.

temetésre, névnapkor vagy újév, húsvét alkalmából, s talán a hivatalok, a helyi intézmények is megteszik ebben a magukét. A vállalkozó kedvüekről azért nem szólok külön, mert saját jól felfogott érdekük szerint már eddig, s bizonyosan ezt követően is kihasználják a lehetőségeket. De talán nem haszontalan a *polgárok civil szervezeteinek* szorgalmazása, az itt és a túloldalon hasonlóan és közösen föl vállalt azonos célokra szervezett egyesületek megalakítása, amely nemcsak új dimenziókat nyit a bármiféle kapcsolatok ápolásában, hanem az ebben személyesen nem érintettek számára is a cselekvés lehetőségét adja. Persze nem tudhatom, hogy ez miben realizálódhat: hol a hegyközségi együttműködésben és a közös borversenyekben, hol a természet- és tájvédelemben, hol a még élő télbúcsúztató-tavaszköszöntő hagyomány ápolásában, de éppen úgy bármiféle közös rendezvényben, vagy a közösen fenntartott tűzoltóegyesületben, tánczenekarban, kórusban.

Az elszakított kapcsolatok rehabilitálása nemcsak az emberi, a családi, a baráti körre értelmezhető, hanem a kistájra, vagy éppen a kettő, talán három falura jellemző szellemi hagyományok közös felújítására, a valamikor még közösen funkcionált bármiféle intézmény akármilyen együttműködésére, a mezőgazdaság, az állattenyésztés terén hajdan volt közös feladatmegoldásra, a gyümölcsstermesztés, a termény- vagy termékfeldolgozás, a bányászat területén korábban kialakult együttműködés felelevenítésére, a közös tájra-földre jellemző bor termelésének azonos eszközökkel történő szakszerűbbé (ihatóbbá, értsd: piacképesse) tételére, és mindezekkel a másik ország környékbeli piacán való megjelenésre is. A gabona összehangolt betakarítása, a gépi erő közös kihasználása, a gyümölcsaszalás, a közösen kezdett biotermelés, a tájakra jellemző vadak helyi hagyomány szerinti feldolgozása, a malom-manufaktúrák, az adott tájékon jellegzetes és különös gyümölcs bármiféle és sokrétű közös elkészítése mind-mind része lehet ennek, figyelemmel a hajdani, akkor még természetszerű együttműködésre, de figyelemmel az azóta kialakult helyzetekre, a másik ország valamire érzékeny felvevőpiacára, a helyben még élő termelési-feldolgozási hagyományra, az abbéli, remélhetőleg még meglévő kultúrára.¹⁰

¹⁰ Franciaországi tapasztalatom, hogy az élelmiszeráruházak mindegyikében megtalálható a regionális (értsd: *a helyi, a kistáji*) termékek hol hosszabb, hol rövidebb polca pástétomokkal, sajtokkal, vaj-és túróféleségekkel, méz-variációkkal, lekvárokkal, savanyúságokkal, szárított gyógyfüvekkel, szárított vagy éppen sózva tartósított gombákkal, illatanyagként vagy teának árusított szárított virágkompozíciókkal, borokkal, likőrökkel, likőrborokkal, pálinkákkal, különféle, a helyi ízlés szerint összeállított, előhűtött húsvariációkkal: nyárson ezzel-azzal dúsítva, gombócba gyúrva vagy rudacs-kákba gördítetten. Ezek nálunk bízást bővíthetőek lennének a helyi népművészeti-kézműves termékek sokaságával: kerámiákkal, babákkal, nád-és sáskészítményekkel, vesszőfonatokkal, kisebb-nagyobb szőttesekkel, lenvászon árukkal stb. Tapasztaltam azt is, hogy a „regionális” termékek között sok a variáció, több a gyártó, és a bizonyára minden esetben más

Nem szükségképpen állami vagy éppen önkormányzati erő szükséges ehhez, inkább a *bátorított magánkezdeményezések* sokasága, amely bízton támaszkodhat nemcsak a hazai, hanem a brüsszeli forrásokból származó támogatásokra, hitelekre is. Az előbb emlegetett állami, de különösen önkormányzati „bátorítás” alatt időleges kedvezményeket, épületek és esetleg még meglévő területek rendelkezésre bocsátását értem, a munka nélkül lévők hosszabb távú foglalkoztatása érdekében adott újabb előnyöket. Az ország belsejében is összefonódhatnak és össze is fonódnak vállalkozók, munkavállalók, települések, termelési szisztémák és a lehetőségek kínálta, a szükség diktálta együttműködések, termékfeldolgozó kisvállalkozások, manufaktúrák, üzemek. Ehhez hasonlóan gondolom a határon átívelő gazdasági együttműködést is, azzal a különös hozaddal, amelyet a másik országnak a hazaitól eltérő viszonyai jelentenek a különféle lehetőségekben.

A település szellemi és fizikai adottságainak szám-bavétele itt és ott

Ahhoz persze, hogy ennek bárhol nekilássanak, tökéletesen tisztában kell lenni a települések minden adottságával és lehetőségével – bár tapasztaltuk (és nem csak Szatmárban) hogy az érintettek mindenütt azt hiszik, hogy saját magukról mindent tudnak és ismernek. Mégis: amikor a munkanélkülieknek nem képzettségére, hanem *képességeikre* kérdeztünk rá, csak bámultak, hogy mire gondolunk. Amikor a telkeken még meglévő, évtizede kihasználatlan istállók, terménytárolók számát kérdeztük (például *Baranyában*, hogy azokat a sok kicsi termelőhelyet telepíteni akaró vállalkozóknak kiajánlhatassuk), ugyancsak nem tudtak választ adni, és nem is értették, hogy miképpen tekinthetjük értéknek a mindenki házatáján természetes, mívesen megépített, erős, téglafalazatú és cserépfedésű, de régóta üres építményeket. Számos természeti tünemény is természetes helyben azoknak, akik környékén (egyébként szigorúan védett) növények, állatfajok élnek; nem jut eszükbe, hogy bárkit érdekelhetnek, hiszen saját helyébe szorítva ki gondolná, hogy másutt nincs ilyen?¹¹

recept szerint készített hasonló termékek között is óriási a változás. Érdekes: mindegyikük *egy egységre vetített ára magasabb*, mint a nagyiparilag előállított, más polcokon található rokon termékeké. Bizonyára azért, mert különleges ízt, ízlést, máshol nem található hordoznak, amit manapság felárral kell megfizetni.

¹¹ Ki gondolná Magyarországon, hogy eladható érték lehet a nálunk minden vizenyős helyen otthonos *nád*, amely növény egyébként például Németországban jobbra kihalt? Egy élelmes vállalkozó *nádtöveket exportált* a nádgyökérteres szennyvíztisztítási technológiát ott alkalmazó vállalkozásnak. *Nagyecsed*en két hétig vendégeskedett egy angol biológus-csoport egy, csak ott élő *békafaj* szaporodására várakozva. A nagyobbra nőtt ebihalakkal aztán nekiindultak a határnak – ki tudja, mit szolt hozzá a magyar, de különösen az angol vámszolgalat? Bizonyára más is folytathatná a sort hasonló extrémnek hitt esetekkel, amelyet azonban éppen hogy nem különlegesnek, hanem ter-

Meggyőződésem, hogy az adottságaikat részletesen feltáró településeknek e munka elvégzésére *külső segítő* kell keresniük-alkalmazniuk saját településük polgárainak emberi-szellemi; valamint a község épített környezete és határa fizikai adottságainak összegyűjtésére. Összegző munkájuk eredményét azonban a feltárást végzők alaposan meg kell beszéljék az önkormányzat tagjaival, más helybéli bölcsekkel, az érdeklődő vállalkozókkal, a felelős értelmiségiekkel. Megbeszéléssorozatuk eredményeképp összegezhető a helyben véglegesnek ítélt feltár. Az elkészült lajstromot aztán ismét hosszasan meg kell beszélni a hasonló feltárást már megszervezett, a határon túli szomszédos településsel, esetleg az általuk egynek gondolt kistáj más, az akciót ugyancsak megoldott településeivel. Csak így, lépésről-lépésre haladva készíthető el az az *adottsággyűjtemény*, amelyet azután az együttműködésben részes települések hasonló listáival egybefoglalva lehet újból átgondolni, a vállalkozások fejlesztéséhez értő szakembereknek eljuttatni, a valamiben fantáziát látó helybéli vállalkozók rendelkezésére bocsátani, vagy külső, távoli befektetőknek kiajánlani.

A helyben elképzelhető „kitörési pont” harcias megfogalmazása alatt azt az egy (vagy több, de egymással összefüggő részletekből épülő) *fejlesztést* értem, amelyet egyébként csak a fent részletezettek megoldása végeztével lehet megállapítani. Az adott településre, a határon túl lévő társára vagy akár a határon átnyúló kistáj településeinek közös „kitörési pontja” alatt a *legfontosabb fejlesztési tennivaló* meghatározását értjük; azt, amelynek megvalósításáról a település (vagy környéke) jelenlegi állapotának *döntő mértékű megváltozása* remélhető.

Sikerétől több más, ugyancsak pozitív folyamat elindulása várható. A kitörési pontként elhatározott, vélhetően bonyolult cselekvés megvalósítása csak akkor sikerülhet, ha elérése érdekében *minden ennek rendelődik alá*, s ha elérésére további fejlesztéseket úgy és azért kezdeményeznek, hogy a változó állapotok végül mintegy kikényszerítsék elérését. A jelenlegi helyzetből való „kitörés” nyilvánvalóan szorosan kötődik az adottságokhoz, az érzékelt, vagy éppen még ismeretlen és feltárandó erőforrásokhoz. (Megjegyzem: a helyben föllelhető értékek közül bármely elindítója lehet egy hosszabb távú fejlesztési folyamatnak. Valószínű, hogy a kitörés, a radikális változtatás útja és módja már megfogalmazódik a kívánságok, a vágyak között is, de ezt bizonyosra nem vehetjük.)

Egy francia település- és közösségfejlesztőt egy reménytelen helyzetű kisváros hívott segítségül helyzetének megváltoztatására. Valóban nem volt ott semmi olyan elem, amelytől a változás kézenfekvő vagy egyszerű lett volna. Bezárt kisebb üzemek, megszüntetett bányák, nagyfokú munkanélküliség, elrontottnak vélt és ítélt, kilátástalan ná nyomorodott életek. Az elköltözés is megindult volna, ha találtak volna fizetőképes keresletet lakásaikra és há-

mészetesnek kéne vennünk, ha lehetőségeinkkel és adottságaikkal helyünket keressük a világban.

zaikra az ottaniak, de hát mint ez nálunk is tapasztalható, a válság sújtotta helyre senki sem vágyik.

A tájékozódással töltött napok közben észlelte a vendég a városka mellett húzódo csatornát, amelyen föl- s alá közlekedtek a bárkák. Évtizede így hajóztak azon. Mindenki until ismerte, senki sem törődött velük. Nem volt miért megállniuk, hiszen nem vezetett ide fontos út, nem volt vasútállomás, így átnakó sem kerülhetett oda. Sohasem volt ott fontos üzem, nagy tömegű mezőgazdasági áru, amit el kellett volna vinni.

Egy bárkajavító műhellyel kezdték. Idővel bővíteni kellett. Büfére, később étteremre, végül szálláshelyre lett szükség. Később mindezekből egyre több. Egy kamionos vállalkozó is megtelepült. Idővel egyre több szállítanivalója akadt. Hamarosan nagyobb kikötőt építettek.

A „kitörés” persze bizonyosan *versenyfutás* is az esetleg hasonló helyzetben lévő településekkel. Bizonyos, hogy a prosperitásának első grádicsához érkezett városka szomszédai is megtehették volna ugyanezt. De nem tették. Arról nem szól a fáma, hogy velük mi van, de gyanítható, hogy esetükben is fellelhető olyan belső tartalék, adottság, *erőforrás*, amely más úton-módon kimozdíthatja őket esélyességükből.

Egy határmenti település a „különleges gazdasági övezet” kölcsönös, ide- és odaát egyaránt megpályázandó státuszára vágyik, amely reményeik szerint a határtól független. Ez mindkét országban hasonló előnyöket biztosítana a térségnek: kölcsönös vám- és adózási kedvezményeket adna. Másutt repülőtérré kialakításában gondolkodik az önkormányzat, amely két ország városainak (és piacainak!) gyors elérését, illetve árujuk Budapestre irányuló gyors továbbítását tenné lehetővé. A harmadik szabadegyetemet szervez bel- és külföldi szakembereknek, települési vezetőknek az együttműködés útját kölcsönösen keresve. A negyedik a vasúti pályát hosszabbítaná, amellyel átmenő teher- és személyforgalmat teremtene. Az ötödik évek óta közös népfőiskolán készíti fel a határ két oldaláról érkezett érdeklődőket, kistáji kitörésüket az összehangolt turizmusban feltételezve.

Ki a megmondhatója, hogy közülük melyik lesz sikeres és melyik vérzik el külsődleges okok, ügyetlenkedés, kishitűség vagy más miatt? Vagy talán éppen azért, mert helytelenül becsülték fel lehetőségeiket, mert csalóka volt reményük, óhajuk? Érheti vereség őket a már emlegetett versenyfutás miatt is. A jelenlegi helyzetet azonban nem erre gondolva élük át. Évtizedek óta várt esély teremtődött számukra a kitörés látványos lehetőségével.

Sikerülhet két ország eltérő lehetőségeit a mindkét államban azonos jogi státuszú térség különleges előnyeivel kihasználni, és oda – a biztosított előnyök, és így a nagyobb profit miatt – több vegyes vállalkozást letelepíteni. Sikerülhet a repülőtérről olyan légiforgalmat bonyolítani, amely aztán a földön is munkát, beruházást eredményez. Hozzájuk képest kevésbé látványos a kitörést képzéssel, eszmecserevel, gyakori találkozók szervezésével, a kölcsönös együttműködést közös gondolkodással keresők útja. Mindegyikük sikerében bizakodunk, de úgy véljük, hogy *legkevesebb az emberek fejlesztését végzők* csatlakozhatnak.

A kitörésnek ez gyaníthatóan lassúbb, de biztosabb útja. Nem engedélyektől, nem külső érdeklődőktől, nem importált pénztől, nem idegenektől függ.

A „kitörés” persze nem szükségképpen csak egy dolog, egy ötlet, egy terv, egy valaminek a megvalósítása. Kitörést jelenthet a következetes tudatosság is. Igényességben, tisztaságban, rendezettségben, egy elhatározott szándék hosszú távú, töretlen megvalósításában.

Balatonfűzfő inkább ipari település volt a köztudatban, mintsem üdülőhely. A két világháború között odatelepült vegyüzem lakótelepe, minden bája ellenére akárhol lehetett volna. A tóparti falu is inkább a hátát mutatta a víznek, sem hogy arra fordult volna. A vasút, az országút is elválasztotta arról. Előtte Akarattya, Kenese, mögötte Almádi nagy múltú, jeles fürdőhelyek strandokkal, kiépített infrastruktúrával, erre vonatkozó hagyománnyal és ismerettel.

Aztán egyszer csak megnyílt egy olyan strand, amelyhez hasonlóan rendezett és igényes messzi környéken nem volt. Elsők között építettek csúszdát, a strandon rendezvényeket szerveztek. Fölépült egy uszoda, amelyet bármikor használhatott bárki. Egyszer csak át lehetett menni a vágányokon és lett parkoló is elegendő. Útjai burkoltak, jól világítottak, fái gondozottak. Római romokat letek, bemutatóhelyét már tervezik. Középkori templomromját konzerválták. Parcelláznak, középületeket emelnek. Ünnepekkor zászlók lengenek a deltánál. Európa zászlaja is, hiszen nemzetközi üdülőhellyé vált.

Hogy mindebből mennyi a vezetők személyes ambíciója (és persze sikere), mennyi az önkormányzaté, hogy milyen szerepe volt ott a közmeghallgatás óta is rendszeresen megtartott falugyűléseknek, és milyen szerepe van a helyi újságnak, és persze a nyugdíjasokkal, a lakótelepen lakókkal és a legkülönbözőbb lakossági csoportokkal való folyamatos (nem mindig békés és harmonikus) párbeszédnek, ki tudja ma már! Tagadhatatlan, hogy kitört a Nitrokémia kötöttségéből, falusi be- és elzártságából, korábbi szürkeségéből, és markáns, jövőjét immár több lábon megélő, sikeres településsé vált.

Hajós kitörése is tudatos fejlesztőmunka eredménye. Itt a helyi társadalom szövetébe beépült népművelő vált a fejlesztés motorjává. Bizonyosan nem „kitörési pontként” észlelte az akkor még romos pincefalut, noha annak rehabilitációja érdekében végzett évtizedes munkája során világossá vált, hogy rendbetétele a település jövőjének záloga. Ott manapság természetes az idegenforgalom, immár piacképes a bor, több autóbusznyi a szálláshely, és mindennapos a német kapcsolat, amely a nemzetiségi tudat életbentartásához nélkülözhetetlen. A vendégeskedés eredményeképpen megteremtett újabb beruházások is a leleményességét dicsérik.

A kitörés lehetőségét véletlenek is hozhatják, de bizonyos, hogy azt észre is kell venni. Ki tudja, hány település miben élte meg azt a véletlennek mondható alkalmat, amelyet elmulasztott kihasználni! Nagyobb város esetében persze csak több ilyen alkalom egyidejű megjelenése (avagy ennek tudatos előkészítése) jelenthet markáns kitörést. Kisebb településeken azonban lehet, hogy az apróságok észrevételén múlnak a dolgok.

Nagyszakácsi annak köszönheti jelenkori kitörését Somogy többi falvához képest, hogy valakinek eszébe jutott: a királyi szakácsok utódai a helybeliek. Nagyrendezvényük kiemelte a falut a környék települései közül, vendégforgalma kapcsolókat teremt, a helyiek látókörét bővíti, idővel majd észrevétel nélkül életminőségüket változtatja meg. Még nincs szó hajósi méretű vendégforgalomról (egyelőre!) bár az sem biztos, hogy mindenütt a tömeges vendégjárás a cél. Az sem tudható bizonyosan, hogy az ugyancsak somogyi Bánya mit és mennyit köszönhet a természetes gyógymódok hazai divatjának, annyit azonban máris, hogy ismertté válva felértékelődtek a határban lévő telkek, és így nemcsak a helyi tulajdon, hanem a helyi polgárok élete is. Még ennyire sem tudható, hogy Kakasd kezd-e valamit különleges, Makovecz Imre-tervezte Faluházával, amely Szekszárd és Pécs között már az építkezés során is megállásra készítette az autósok többségét. Ha a nem messze lévő Sió csárdát és a paksi templomot, Makovecz közeli munkáit is a saját maguk kitörési pontjának gondolnák, logikus lenne, ha egy-két helyiségükben a hazai organikus építészet múzeumát valósítanák meg. Múzeumot? Azt is. Időszaki kiállításokat is, előadásokat, találkozókat is. A témáról konferenciákat szervezhetnének, kiadványokat jelentethetnének meg. Bonyháddal a hátuk mögött nem is kellene a jelenleginél bővebb infrastruktúra, bár szinte biztos, hogy a megállított idegenek kiszolgálására megmozdul a helyben holt tőke.

Elemi részecskéi ezek egy-egy település jövőjének, de hát az ilyen apró darabokból, az ilyen véletlenekből, az ilyen ötletekből épülhet ki az a híd, amelyen a jövőbe sétálhat néhány száz helybeli polgár. Ők így, mások másal, másként.

A jelenlegi – megjegyezzük: bármilyen – állapotból való kitörés nyilvánvalóan nem sikerülhet egy polgármesternek magában, és nem elegendő hozzá pusztán a képviselő-testület egyetértése. A polgárok cselekvő hányadának (nem egy esetben előfordulhat, hogy egyelőre kisebbségének) egyetértése, segítő közreműködése nélkül nehezen valósítható meg bármi, nemhogy hosszú távot meghatározó, esetleg több évre is feladatot adó, bizonyára áldozatokkal járó fejlesztőmunka. A közösen meghatározott kitörési pont melletti döntés más ügyeket esetleg hosszú évekig halaszt, és ha nincs ezt a helyzetet elfogadó többségi türelem és megértés, könnyen kedvét szegi, hibát vét, a sürgetéssel helyzetet ront a vezérléssel megbízott személy vagy társaság.

A kitörési pont keresése és meghatározása tipikusan az a feladat, amelyben leginkább elkél a már többször emlegetett külső szakértői szem, a távoli, a helyi állapotokba és viszonyokba avatatlan szakember, az adott helyzet lehetőségeire érzékeny fejlesztő. Kész megoldással bizonyára egyikük sem rendelkezik, de hát miért is bírma ilyenekkel? Am kérdéscéltevéseik, a legkülönbözőbb emberekkel való, az előléttől és az előítéletektől mentes beszélgetéseik, a feltehetően hosszan zajló, kisebb csoportokat átfogó hangozó gondolkodásuk (mint szelf technikák), a vélhetően elindított helyi képzések aktivizálhatják a saját, és aktivizálhatják a helyi partnerek gondolkodását.

Ennek találkozását kell kivárni. Tagadhatatlan, hogy ehhez is szükséges a türelem.

Kitörési pontot persze csak ott találhatunk, ahol jó a levegő, ahol iható a víz, ahol nem süllyedünk szeméttbe, ahol járhatóak az utak, van orvos, telefon, megfelelő kereskedelem és elegendő szolgáltatás, ahol a helyi társadalommal folyamatos párbeszédet tart az önkormányzat, ahol információkhoz juthatunk, ahol összejöhetünk beszélgetésre, ahol fontos a másik ember, ahol feltáródtak a tartalékok, és ahol *a helyi ember* a legfontosabb erőforrás.

Szellemi adottságok (egyesületek, intézmények, csoportos akaratok)

Már korábban szót ejtettem arról, hogy az egyéni-családi *magánjellegű*, és az önkormányzatok által képviselt *hivatalos* kapcsolatrendszeren túl kell legyen helyben (és a szemközti településen ugyancsak, akár a másik településével együttműködő, de azzal akár egybe is szervezett) olyan civil akarat, amely *egyesületi formában megjelenve képviseli a határon átívelő települési* (önkormányzati, intézményi, vállalkozói) *együttműködést*, vagy akár generálja azt. Az egyéni kapcsolatok az idő előrehaladtával elgyengülhetnek, a hivatalosak egy itteni vagy túloldali, szerencsétlenre sikerült önkormányzati vagy országos választást követően megakadhatnak, s különben is: a még törekény határmenti együttműködések bizonyára erősen kiszolgáltatottak (reméljük ugyan, hogy e téren a későbbiekben már soha többé nem ellenséges!) politikai indulatoknak. A „népet” azonban, mint tudjuk, *nem lehet leváltani*. Ha egy település népességének meghatározó többsége egyetért a határ túlsó oldalán lévő település polgáraival szervezett folyamatos együttműködéssel, s ezt nemcsak az ennek gondozására alapított egyesületének Alapszabályzatába írja, hanem cselekedetek hosszú sorával ki is nyilvánítja, akkor (legalább) a mindenkori helyi hatalom nem kerülheti meg őket, nem állhat ellent nekik.

Feltételezve a barátságos viszonyokat, a demokráciát.

A feltárt és rögzített múltbéli együttműködés, a település rehabilitált egyéni, intézményi és önkormányzati kapcsolatai, az együttműködés lehetséges útjait keresendően elvégzett helyi állapotfeltárás, a kitörési pont esetleg egyeztetett vagy éppen közös meghatározása akkor épül be valójában a település polgáraiba, ha saját civil szervezetük gondoskodik folyamatos fejlesztéséről. Ahhoz, hogy ez ne akció, eseti fellángolás, esetleg egy választási ciklusra, netalán kampányra szűkülő alkalom, hanem szervesen épülő, az idők végtelenjéig tartó folyamat legyen, az *ügy közösségi gondozása* szükségeltetik.

És ezen túl még néhány apróság.

Például az, hogy mindenki ismerje a szomszéd, a határon túli település anyaországga *többségi nyelvét*. Bár magam is jártam olyan dél-alföldi városkában, amelyben az érettségiző fiatalok közül sok nem a szülőhelyén, hanem az ország általuk boldogabbnak hitt nyugati felén véli megtalálni boldogulását, tudom, hogy döntő többségük e – szomorú – szándék ellenére sem költözik el, hiszen *nincs hová*.

Lehet tehát, hogy a határok mentén lévő települések fiataljai is hasonlólt forgatnak a fejükben, de tudnunk kell, hogy az ugyancsak illúzió; az ő többségük is leginkább helyben marad, s ott kell gondoskodniuk maga-magukról éppen úgy, mint leendő családjukról. Az európai struktúrákba és lehetőségekbe kerülve bizonyára ismerni kell egy odavalósi nyelvet annak, aki boldogulását szélesebb ívben képzei, de helyben (esetünkben a határhoz közeli településen) maradva a *szomszéd nyelvét* biztosan beszélni kell. Ezért persze az iskolák, s az iskolák gazdái a felelősök, de az egyetértő, a támogató háttér megteremtése a határon túli együttműködéshez ragaszkodó felnőttek: a szülők, mint helybeli polgárok dolga.

(Megjegyzem: *nyelvtanárként alkalmazható a határ túlsó oldalán lévő település erre vállalkozó nyelvszakos pedagógusa, és ha nem lehet azt a tanmenetbe építeni, hát vasárnapi iskolában, hétvégi kurzusokon, a nyári szünidőben lehet alkalmat teremteni erre, s ez esetben nem szükségképpen csak az iskoláskorú fiataloknak. S persze nem gondolom, hogy csak ideát kellene törekedni erre, hogy tehát csak hazai, a határ mentén élő fiataljainknak kellene szlovákul, románul, szerbül, horvátul, szlovénül vagy németül tanulniok; az együttműködésben részes magyar települések iskolái is delegálhatnak magyar szakos, az idegenajkúak tanítására külön kurzusban felkészített pedagógusaikat az odaát szervezett tanfolyamokra. S ha az iskola nem vállalja mindenek bonyolítását, s az önkormányzat feleslegesnek véli szerepvállalását? – bonyolíthatja mindezt az emlegetett egyesület is!*)

Vélhetően az együttműködés fenntartásában orozslán-részt vállaló egyesület(ek)nek kellene felvállalniok az abban érdekelt település vagy a kistáj településeinek közös *érdekérvényesítését* végző szervezet megalakítását is. Ha nem ők tennék, hanem a megye vagy a megalakult eurorégió, akkor nem az ő(k) helyi, hanem azok nagyobb ívű szempontjai lennének meghatározók, s tán érzékelhető, hogy (ha nem is ellenükben) *e szövegben a valódi lokalitás, a helybeliek érdekeinek valóra váltását szorgalmazom*. Úgy képelem tehát, hogy a falvak, az érintett települések, vagy az azok együttesét jelentő kistáj határmenti együttműködéseiben jeleskedő civil szervezet(ek) az érintett önkormányzatok, és persze az érintett megyék, és igen: az érintett eurorégiók képviselőinek meghívásával, de leginkább az érintett vállalkozók, a közreműködésben részes intézmények, és az ugyancsak feladatvállaló egyéb civil szervezetek bevonásával *fejlesztési (vagy ha ez a név már korábbi funkciókra foglalt, akkor „együttműködési”, esetleg „együttműködés-fejlesztési”)* tanács néven új szervezetet hoznak létre, amely szervezet semmi másra, csak a feladatok és szándékok *koordinálására* való. Lehet ez alkalmi vitafórum, lehet ajánlattételre feljogosított társaság, lehet – átruházott funkciókat viselve – döntési fórum; működhet pénz nélkül, avagy pusztán pályázati nyereseményekből, működhet tagdíjból vagy kötelező hozzájárulásokból, de létrehozhat lokális fejlesztési ügynökséget is, és alkalmazhat a határmenti kapcsolatok menedzseléséhez értő szakembert – mindez csak megállapodásuk és Alapszabályuk kérdése.

(A dolgok mai állapota szerint igazából egyik államigazgatási szervezetnek sem feladata a határmenti együttműködés segítése; az ezért egyébként sokat tévő Külügyminisztériumnak igazából túl kicsi ez a lépték, míg a Belügyminisztériumnak a határ átlépése miatt egyelőre túl nagy a feladat, a vidékfejlesztéssel foglalkozó főhivatalnak a „külföldiek” részvétele miatt tán túl összetett, a Miniszterelnöki Hivatalnak viszont túlzottan vidéki... A már korábban említett Határmenti Együttműködések és Fejlesztések Fóruma majd megpróbál ennek országos gazdát keríteni, ám egyelőre nem tudhatjuk, hogy milyen sikerrel. Féltő, hogy helyben sem vagyunk másképpen: az önkormányzati törvény tulajdonképpen nem teszi a határmenti együttműködést a testületek és hivatalaik feladatául, de hát hogyan is tehetné! – így aztán fejkvóta, cél-támogatás stb. sincs rá. Egyik önkormányzati intézménynek sem kimondott funkciója ennek támogatása. Az e térségben előforduló határőrség feladataiból adódóan pedig pusztán védelmez, a vámőrség természetes funkciója szerint tilt; ki más lehetne tehát az igazi gazda, ha nem a helyi társadalom maga? Ez jeleníthető meg tehát a határmenti együttműködés szorgalmazásáért működő, illetőleg létrehozandó egyesületeivel, és ezt jelenítené meg az emlegetett „fejlesztési”, „együttműködési”, „együttműködés-fejlesztési” tanács általuk való összeszervezése is.)

Ne feledjük: ez az ország már vagy nyolcvan éve köröskörül zárva van. Lehet, hogy voltak különbségek ebben ekkor-akkor, voltak könnyítések a '60-as évektől, megjelent a „kishatár”-átlépő, és egyre többször és több helyütt nyit alkalmi kaput Magyarország szomszédjaival valamely sátoros ünnep alkalmából, de ahogyan Európa bezárkózott az első világháborút követően, úgy zárkóztunk be mi és szomszédaink is, mégha ez a keleti birodalom idejöttével eszelőre is fokozódott. Igazából még ma sem vagyunk túl rajta, és csak reménykedhetünk, ha tán egy emberöltő múltával, valamennyi szomszédunk Európai Unió tagjává ez körülöttünk (is) végleg megszűnik. Nyithatnak e záron a nemzetközi szervezetek, különféle egyezmények, a mindenféle kormányok, de leginkább azok, akik a határ mentén ebbéli akarataikat megfogalmazzák, erre és e célból egyesületben szövetkeznek, és a határ záróvonalát az emberi, a hivatali, az üzleti és a civil kapcsolatok százezreivel minden nap minden órájában átlélik.

Mert leginkább rajtunk múlik a dolog. Hiszen hiába nyílna ki a határ, ha mi magunk nem mennénk át rajta.

Nagyterségi (regionális) szándékok

Egy adott település határon átnyúló együttműködésének tervezésekor, de különösen szervezésekor ajánlatos ismerni azokat a terveket és szándékokat, amelyeket kinek-kinek saját megyéje és a határon túli település(ek) köz-igazgatási középső szintje (ha van) megfogalmazott; amelyet a hazai nagyobb területegység, a fejlesztési szándékokban illetékes régió (és esetlegesen a túloldali tervezési-fejlesztési területegység) óhajt; s végül amit a területükön esetleg már szervezett, a határon átnyúló eurorégió akar. Már persze, ha megfogalmaztak, óhajtanak, akarnak bár-

mit is e témát illetően. Könnyen lehet ugyan, hogy a deklaratív szintig már eljutottak valamennyien, tehát talál az érdeklődő nyilvánosan megfogalmazott szándékokat, de abban már bizonytalan vagyok, hogy azok nyújtanak-e számára határozott iránymutatást, valódi segédletet. Egyelőre fölöttébb gyakori ugyanis e szinten az olyan általános szöveg, amellyel a konkrét munkába kezdő nem tud mit kezdeni. Legfeljebb azt érzékelheti, hogy *elvileg* nincs senkinek semmi kifogása tervezett szándékaival.

Konkrétabb fogódzót jelentenek a határmenti kapcsolatok keresésében és gondozásában már régóta élen járó kereskedelmi és iparkamarák megyei irodái, a vállalkozásfejlesztés szervezetei, különösen ezek alsó, kistérségi szintje.¹² A határmenti együttműködések tervezésében rajtuk kívül komoly tanácsadó lehet valamennyi, a regionális kapcsolatokat kutató *akadémiai intézet*, és náluk is konkrétabb tapasztalatokkal, s így tanácsokkal rendelkező (het)nek azok a szervezetek, amelyek valamilyen brüsszeli pályázatot már elnyertek, talán éppen a határmenti kapcsolatok lehetőségeinek feltárására.¹³ Az e témában cselekedni vágyó települések igényes tanácsadói lehetnek a *regionális PHARE-irodák*, amelyek nemcsak a pályázati lehetőségek ismeretének birtokában vannak, hanem (bizakodjunk!) ismerik a korábban a határmenti együttműködés témájában díjazottakat, és birtokában vannak nemcsak címüknek, hanem zárótanulmányaiknak is. Ők mindannyian természetesen nem e téma külön kiemelt és specializált tanácsadói, csak érintőlegesen érintettek ugyanúgy, mint a már emlegetett központi államigazgatási szervek egy része. Ám ettől még véleményük, sőt, tapasztalatuk is lehet, s meggyőződésem, hogy szívesen állnak bárki rendelkezésére. Rajtuk, és a már emlegetett-lábjegyzetelt Fórumon kívül nincs máshová fordulni.

Persze léteznek minden megyében olyan távlatos *területfejlesztési tervek*, amelyek (s ugyancsak bizakodjunk!) nem nélkülözhetik határmenti térségeik fejlesztését,¹⁴ s amelyekben bizonyára szó esik ezekről az országos, de megyei perifériáknak lehetséges külső kapcsolatrendszeréről is. Ezek ismerete ugyancsak kívánatos, még akkor is, ha némelyikük jelenleg vita (értsd: a szükséges megfon-

¹²Lásd például a Zempléni Regionális Vállalkozásfejlesztési Alapítvány *Háromhatár Regionális Gazdasági Együttműködés*, Sátoraljaújhely, 1999, ZRVA, angol, magyar, ukrán, szlovák nyelven kiadott összegését.

¹³Lásd például *Magyar-román határmenti térség fejlesztési koncepciója és programja*, Bp., 2000, Terra Stúdió Kft, 178 old., Phare – projektszám: ZZ-9622-01-01. Az általam ismert, 2000 áprilisában megjelent szöveg az „egyeztetési anyag” alcímet viselte, azóta vélhetően a megvitatott és jóváhagyott változat is föllelhető.

¹⁴Ne feledjük, hogy a 19 hazai megye közül csak Fejér, Heves, Szobnok, Tolna és Veszprém megyék nem határosak „külfölddel”, s bár Fejér, Tolna és különösen Heves esetében a határtól való távolság nagyon csekély, tehát e megyék távlatos terveinek a határvidéki problematikával is foglalkoznia kellene, az e szövegben értelmezett *határmentiség* lehetőségeiben és feladataiban bizonyára nem érintettek.

tolás) tárgyát képezi, és még formálódó állapotban van, vagy csak koncepcionális (értsd: embrionális) állapotban létezik. Ezekon túl, és sajnálatos módon általában ezektől függetlenül létez(het)nek a határral érintőleges *kistérségi fejlesztési prognózisok*, elképzelések, programok, tervek (a nem kívánt esetenként törlendő). Ezek megrendelői az adott konkrét településtársulások, s általában az abban képviselt többségi véleményt tükrözi az ezekben olvasható, a határon túli kapcsolatok lehetőségének közeli vagy távlatos jövőjét leíró *szövegtöredék*. Lehetnek *szakági* (vízügyi, környezetvédelmi, természetvédelmi, oktatási, katasztrófa-elhárítási, közlekedési, mezőgazdasági, erdőművelési és egyéb) *fejlesztési koncepciók*, tervek; lehetnek a megyei, az országos civil egyesületek, vagy ezek szövetségei által leírt fejlesztési szándékok saját területüket illetően. Ezeket feltárni nem könnyű munka, de valamennyi érintőleges szándék, terv, akarat megismerése érdekében azonban fölöttébb célszerű.

Én magam egyébként – mindezek feltárása és megismerése mellett – leginkább azt javasolom, hogy a kapcsolatokat helyben menedzselők társasága innen és a túloldaltól közösen keressen meg a megyei közgyűlésnél és hivatalában, a regionális fejlesztési tanácsban néhány olyan értelmes embert, aki e tárgyban nemcsak illetékes, hanem ráérő ideje van, és *beszélgessenek*. Ugyanezt tegyék a határ túlsó oldalán lévő magasabb (középszintű) területegység esetében is. Ha van határmenti helyzet (és a határ mentén körös-körül valamennyi településünk esetében ez bizonyára van); ha azokon voltak és vannak működő túloldali kapcsolatok, ha föltárták saját és a szemközti, vagy a kistáji lehetőségeket és azok esetleges távlatait, épeszű ember amúgy sem tehet, és nem is tesz mást, minthogy az okosabbakkal meghányja-veti azt.

III.

A *szöveg élére választott szókapcsolat*, a „határok nélkül” nem az én találmányom. Ezt a kifejezést egy francia alapítású nemzetközi orvoscsoporthoz is használja, amely szervezetben önkéntesen dolgozók humanitárius szolgálatot vállalnak akár az egymással szemben háborúzó feleknél, akár másutt. Emlékezetemben felmerül egy nemzetközi televíziós játék is, amelyet éppen azért illettek így, mert a versenytársak minden esetben a határokon túli akárcik voltak. Helyesebben: határon túli *emberek*, a könnyed bolondozással kitöltött műsoridőn túl egyidejűleg azt is demonstrálva, hogy zsákban ugrálni, vízzel vagy hintőporral teli léggömböt felfújni magyar, bajor, spanyol vagy svéd egyaránt tud, s *bárhon is van hazája*, éppen úgy hasra esik, vizes vagy hintőporos lesz, mint a másik. Közülük mindenki ugyanannyira mulatságos, s ezen ők maguk is hasonlóképpen derülnek.

A „határ”, mint választóvonal a szerencsésebb sorsú nyugat-európaiaknak is útjában állt, ha külön tárgyalások majd egyezmények tárgya lett. Mint láthattuk, végül eredményesen lebontották azt. Ha az országúton az immár csak táblával jelzett új országba kerülünk, a KRESZ

szabályain kívül minden megváltozik: a nyelv, és így a kiírások, a pénz, a habitus, a szokások s bizonyára a hagyomány, a történelem és még annyi minden más, amely az egyik országot egy másik nemzetté teszi.

Számunkra a határ különös fájdalom, hiszen az egykori nagy haza belsejéből vagdaltak ekkorát, mint amekkorát örököltünk, s amilyen határok között ma élünk. Hogy ki maradt azon belül, s ki esett kívülre, azt a korábban fektetett vasútvonalak iránya; árkok, patakok, folyócskák véletlenszerű vonala vagy éppen akkori áradása s a szomszédok étvágyával fordítottan arányos hazai destruktivitás döntötte el, jól tudjuk. Tudják az utódállamokban is, hiszen éppen tagadott lelkiismeret-furdalásukból táplálkozik náluk több, egymással könnyen rokonítható mozgalom. Nem könnyíti a hazai traumát, hogy a közeli Lengyelország határát is nagyhatalmi érdekből tologatták a második világháborút követően mindkét oldalon egyre nyugatabbra, bár az ő számukra már az is külön öröm, hogy egyáltalán volt mit tologálni, hiszen a korábbi századokban ez az ország csak a lelkekben élt; földje, s így határa sem volt. Fájdalmas tehát, és bizonyosan belé épült, része lett lelkialkatunknak Trianon, de nem kell versengenünk a negatív elsőségért. Nem egyedüli az, ami Magyarországgal történt.

A déli szlávok fertelmes háborújából láthattuk, amit láthattunk: végül is rekonstruálódtak a korábbi határvonalak. Bizonyára azért, hogy az első világháborút követő idők logikája szerint másokat most *kizárjanak* általa. Csak bizakodhatunk, hogy ennek végre vége, noha a napi hírekből kihallatszik, hogy e záróvonalakkal még nincs minden rendben. Az előbb idézőjelbe emelt „határ” tehát *komoly dolog*, s az annak mentén, azt átlépve szerveződő, a végre az együttműködést szorgalmazó folyamatok ugyancsak.

Néhány évvel korábban még értelmezhetjük a határmenti együttműködést úgy, mint a határon túlra került magyar nemzetestekkel való kapcsolatfelvételt és kapcsolatépítést, de bizonyos, hogy a leendő *státustörvénytől*, a határon túlra került, azon túl élő magyarokra vonatkozó kedvezmények életbe lépését követően ez az értelmezés elhalványul. A határmenti együttműködés nem lesz más, mint ami: a véletlenszerűen az államhatár két oldalára került települések *másik oldal felé kinyúló együttműködése*, az eddigi egyoldalú életük, a csak a saját országuk belseje felé irányuló kapcsolataik kiszélesítése, megduplázása, életük növekedése, helyzetük felértékelődése.

Hogy mint a madarak, a felhők vagy a szelek, *bámerre* fordulhassanak.